

MAGYARICS TAMÁS

AZ AMERIKAI „NAGY STRATÉGIÁK” ÉS DOKTRÍNÁK A HIDEGHÁBORÚ UTÁN

■ A geopolitikai/realista iskola amerikai hívei 1989 előtt is alárendelték a közép-európai kapcsolatokat a Moszkvával fennálló viszonyoknak. Az ő szemléletükben a globális, „nagypolitika” színpadán a Szovjetunió főszereplő volt, míg a közép- és kelet-európai kommunista csatlós államok mindössze epizodisták. Ráadásul 1985 után jelentős fordulat történt a szovjet bel- és külpolitikában. Mihail Gorbacsov, tévesen, azt hitte, hogy a kommunista rendszer megreformálható; a bevezetett reformintézkedések azonban (köztük a sokat emlegetett és sokszor félreértelmezett *glasznoszty*, *peresztrojka* és *uszokrenyije*) nem hozták meg a kívánt eredményt, sőt az ortodox kommunista erők 1991 augusztusában még nyílt politikai (és részben katonai) puccsot is megkíséreltek a szovjet elnök ellen. Mindezek ellenére számos amerikai politikus és biztonságpolitikus Washington számára a legkedvezőbb helyzetnek azt tartotta, hogy Mihail Gorbacsov maradjon egy meggyengült és ennek következtében rugalmasabb partnereként működő egységes Szovjetunió élén. Ebből kiindulva csak mérsékelt lelkesedéssel üdvözölték a szabadságot és függetlenséget túlságosan „radikálisan” követelő ellenzéki mozgalmakat a szovjet érdekszférán belül, és ismételten figyelmeztették őket a „fontolva haladás” erényeire – erre a legemlékezetesebb példát George H. W. Bush híressé vált, 1991. augusztus 1-jén elmondott „kijevi csirke” beszéde szolgáltatja, amelyik egyik olvasatában óvott attól, hogy az ukránok összekeverjék a „szabadságot” és a „függetlenséget”.¹ Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a reálpolitikai isko-

la egy másik ágához tartozók, így többek közt Zbigniew Brzezinski, Ukrainát a geopolitikai „játzmában” az egyik kulcsfontosságú államnak tekintik; értelmezésükben – leegyszerűsítve – Oroszország Ukrainával együtt birodalom, nélküle pedig mindössze regionális hatalom.

Az európai szovjet gyarmatbirodalom szétesése, majd magának a Szovjetunióknak a végzetes meggyengülése és végül széthullása az Egyesült Államok számára természetesen óriási sikert jelentett; Francis Fukuyama 1989 nyarán sietett is kijelenteni, hogy a parlamenti demokráciák és a piacgazdaságok végső győzelmet arattak. (Ezt az elhamarkodott megállapítást a szerző azóta visszavonta.²) A triumfálást egyébként George H. W. Bush elnök politikailag és a mentalitásából adódóan sem tartotta helyénvalónak. Célja az volt, hogy a szovjetek ne megaláztatásnak éljék meg a birodalmuk bukását, és egyezzenek bele az Egyesült Államok számára az egész európai átrendeződés legfontosabb aspektusába, ti. abba, hogy az egyesített Németország a nyugati integrációs szervezetek, mindenekelőtt a NATO tagja maradjon. Az elnök és tanácsadói helyesen mérték fel, hogy a „német kérdés” nem csupán a 20., hanem a 21. század egyik kulcskérdése is lesz mindenekelőtt az atlanti közösségen belül, de tágabb összefüggésben a világpolitikában is. A Szovjetunió összeomlása ugyanakkor már középtávon is bizonyos geopolitikai gondokat okozott az Egyesült Államoknak. Moszkva egészen az 1980-as évek végéig úgy mond bizonyos „rendet tartott” az érdekszférájába tagolt országokban.

A szovjet csendőrszerep megszűnésével gyakorlatilag egyetlen „csendőr” vagy stílszerűen „sheriff” maradt a porondon. Függetlenül a politikai beállítottságtól, az európaiaktól kezdve az arabokig és az afrikaiakig gyakorlatilag mindenki az Egyesült Államoktól várta a konfliktusok megoldását.

Az Egyesült Államokon belül elvi vitákat váltott ki a követendő kül- és biztonságpolitikai irányvonal. Az „internacionalista” realisták a szelektív érdekvégyesítést követelték, a „konzervatív” realisták egy visszahúzó és a belpolitikai kérdések megoldására koncentrááló politikát szorgalmaztak, a neokonzervatívok és a liberális „internacionalisták” proaktív politika mellett törtek lándzsát, amelynek során Washington a kedvező nemzetközi helyzetet kihasználva akár erőszakkal is (neokonzervatívok) vagy inkább csak „puha” eszközökkel terjeszti a liberális demokráciát és a piacgazdaságot szerte a világon. (Időnként „aktív” és „passzív” liberalizmusról is beszélnek az utóbbi két csoporttal kapcsolatban.) Röviden: az amerikai kül- és biztonságpolitikai gondolkodásban eltűnt a hidegháború alatti alapvető konszenzus, amikor a stratégiai célok adottak voltak, s a vita jobbára csak a taktikáról folyt.

A hidegháborút követő évek paradoxonja abban rejlett az Egyesült Államok számára, hogy földrajzilag jelentős mértékben kitárult a tér az amerikaiak előtt a világ különböző pontjain keletkező hatalmi vákuumok révén. Washington úgy döntött, hogy a számára geopolitikailag előnyös helyzetet a lehető legnagyobb mértékben kihasználja, és megpróbálja betölteni ezeket az űrokat. Az amerikai befolyás globalizálására irányuló törekvések ellentmondásosak abban az értelemben is, hogy az „amerikanizáció” magában rejtheti a *Pax Americana* bukásának csíráit. Így azzal járhat együtt, hogy a „rég” hegemón szférájában fekvő államoknak – vagy más szóval szövetségeseinek – már nem tud annyi előnyt nyújtani, mint korábban, mert az erőforrásait sokkal nagyobb körben kell megosztania,

s noha nem beszélhetünk egyszerű „nulla összegű játékról” ebben az összefüggésben, az mindenképpen igaz, hogy az amerikaiak rendelkezésére álló erőforrások és az új kötelezettségek nem álltak egyenes arányban egymással, és sok esetben át kellett csoportosítani őket.

Egy másik potenciális veszélyt jelentett a közös világkép kontúrjainak elmosódása az Egyesült Államok és a legszorosabb szövetségesei közötti. A (feltételezett vagy valós) külső egzisztenciális fenyegetés megszűnésével több kulcsfontosságú állam vezetőinek a szemében leértékelődött az amerikai sokoldalú biztonsági védőháló szerepe. Továbbá az európai szövetségek önállósodó külpolitikai elképzelései és katonai képességeik hiánya miatt egyes amerikai vezetők megkérdőjelezték a NATO kohéziós alapját jelentő elveket, és arról kezdtek el beszélni, hogy a „misszió határozza meg a koalíciót” (Donald Rumsfeld).³ Politikai síkon Richard Perle vagy John Bolton hasonló nézeteket fejtett ki az ENSZ-szel kapcsolatban, amit egyfajta „demokráciák koalíciójával” kívántak felváltani. Amerikai szempontból nézve ez az atlanti szövetség ún. minimalista felfogását jelenti, még általánosabban, a nemzetközi kapcsolatokat tekintve elmozdulás lehet a „vesztfáliai”, „önsegélyező” biztonságpolitika felé. Egyben az Egyesült Államokról a hidegháborúban kialakult „imázs” vagy percepció is változott. A hegemonia fenntartásához, többek közt, szükséges a szövetségesek („alávetettek”) egyetértő támogatása, és az, hogy a hegemon hatalom a saját maga alkotta rendszer szabályaival összhangban cselekedjen, kerülve az unilateralista megoldásokat. Az amerikai adminisztrációk azonban, amikor az érdekük úgy kívánta, megszegték ezeket az íratlan szabályokat, akár a Milosevics-rezsim elleni, ENSZ-felhatalmazás nélküli fegyveres fellépésnél, akár pedig az Irak elleni háborúnál 2003-ban. Összefoglalva: az amerikai hegemonia földrajzi kiterjesztése együtt járt a hegemonia „felvizeződésével”, s

kérdéses, hogy ez a mennyiségi növekedés miatti minőségi romlás hosszabb távon nem lesz-e hátrányos az Egyesült Államok számára.

A hidegháború végével elsősorban a külső biztonságpolitikai környezet változott meg az Egyesült Államok számára. Az 1990-es évek elejétől a korábbiakhoz képest még fokozottabb mértékben aszimmetrikus poszthidegháborús veszélyforrások az Egyesült Államok autoritása alatt nem lévő területeken jelentkeztek. Ezek kezelésében egy ún. konceptuális szakadék keletkezett az amerikaiak és több NATO-beli szövetségük között; az utóbbiak egyre kisebb jelentőséget tulajdonítottak a katonai eszközöknek (sok esetben szükségből), és úgy vélték, hogy a poszthidegháborús nemzetközi környezetben jelentkező kihívásokat nem lehet hagyományos biztonságpolitikai eszközökkel kezelni. A probléma elsősorban a nemzetközi terrorizmust és a tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozását érinti – a négyévenként kiadott amerikai nemzetbiztonsági stratégiák következetesen ezeket, illetve a szinergiájukat azonosítják a legveszélyesebb veszélyforrásként.

Az ebben a kérdésben Washingtonnal egyet nem értő szövetségesek álláspontja szerint az amerikaiak túlságosan statikusan („hidegháborús mentalitással”) gondolkodnak, amikor előtérbe helyezik a katonai válaszadást, vagy legalábbis nem zárják ki azt. Szerintük ugyanis ezek a kérdések gazdasági, társadalmi, sőt vallási és kulturális gyökerekre vezethetők vissza, s azokat katonailag lehetetlen kezelni. A Clinton-adminisztráció kezdetben hajlott is arra, hogy a geopolitikát geoökonómiával váltsa fel. Ám végső soron a hegemonia ún. stratégiai hármasságát (triádját) próbálták minél teljesebben megvalósítani. A „lebeszélés” (*dissuasion*) lényegében az elretentés politikailag korrektebb elnevezése volt: az Egyesült Államok a világ katonai hatalmának minél nagyobb részét monopolizálja. Ez a törekvés már önmagában unilateralista volt, illetve kettős mércét állított, ameny-

nyiben másokat fegyverzetcsökkentésre próbált rávenni a washingtoni vezetés. A „biztosítás” (*reassurance*) azt az ígéretet hordozta, hogy ha nem próbálják az Egyesült Államok globális hegemoniáját veszélyeztetni, akkor Amerika cserébe garantálja a biztonságot. Végül a *tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozása (non-proliferation)* magába foglalta a fenti két elem lényegét: egyoldalú katonai előny az Egyesült Államoknak és biztonsági garanciák azoknak, akik ezt a helyzetet elfogadják. Ez a stratégiai triád végső soron egy paradigmaváltás lehetőségét is magában hordozta: a hidegháborús ún. koalíciós hegemoniától az olyan egyéni (*singular*) hegemonia felé, ami a Brit Birodalmat jellemezte a 19. század nagy részében.

A stratégia meghatározását megnehezítette a hatalom fragmentációja is a világban. A hatalom szóródását globális szinten azonban nem csupán az új államalakulatok létrejöttét követő gyakori zűrzavar idézte elő, hanem a globalizációnak nevezett jelenség is.

A „nagy stratégia” („*grand strategy*”), amely egyik meghatározása szerint alapvetően egy ország összes erőforrásainak mozgósítása az adott állam biztonságának garantálására, egyes elemei hagyományosnak tekinthetők: ezek közé tartozik egy liberális világrend kialakítása demokratikus intézményekkel és piaccgazdasággal, az ország területének és lakosságának védelme, valamint az Egyesült Államokra veszélyes nagyhatalmak ellensúlyozása. A hidegháború utáni időszakban ez a „nagy stratégia” kiegészült, illetve némileg módosult. Kiegészült abban az értelemben, hogy a „haramia/kudarcot valló/kudarcot vallott államok” ellen a fenyegetések és kihívások egy részének megelőzése céljából fel kellett lépniük az egymást váltó adminisztrációknak, függetlenül ideológiai indíttatásuktól, s módosult abban az értelemben, hogy az ország védelme a korábbiaknál is nagyobb figyelmet kapott 2011. szeptember 11-e után a potenciális fenyegetések mennyiségi és minőségi növekedése miatt.

George H. W. Bush amerikai elnök pragmatikusan közelítette meg a hidegháború utáni „új világrend” kérdését. Ki nem mondott „víziójában” a világban az erőszakot a törvény uralmának kell felváltania a nemzetközi kapcsolatokban, az amerikai–szovjet kapcsolatokat az együttműködésnek kell dominálnia, a Szovjetuniót integrálni kell a nemzetközi közösségbe, és a nemzetközi kapcsolatokról száműzni kell az ideológiát. A bushi világképben jól felismerhetők egyrészt a wilsoni elképzelések, másrészt a roosevelti „pragmatikus vagy realista idealizmus”, ilyenformán újabb kísérletet jelentett az amerikai külpolitikai hagyományok idealista és realista vonulatainak összeegyeztetésére. A wilsoni elképzelést a hatalmi politika torpedózta meg; a roosevelti világkép kudarcát a nemzetközi kapcsolatok részben még mindig erőpolitikai, részben ideológiai felfogása idézte elő. George H. W. Bush erősen hajlott a realista/pragmatikus megközelítés felé; ahogy a Brent Scowcrofttal együtt írt emlékirataiban (*A World Transformed*) megemlíti: mindig megpróbálta gondosan elkerülni a külföldi vezetőkkel való érintkezése során az illető ország belpolitikai viszonyainak taglalását és az amerikai „értékek” univerzális érvényességét.⁴

Utódja, Bill Clinton korai külpolitikai stratégiai elképzeléseit egy tisztán wilsoniánus elv, a „demokrácia elterjesztése” köré építette. Ez, többek közt, a bushi pragmatizmus feladását is jelentette, és konzervatív realista kritikussai ismétlődően a szemére vetették hivatali idejének első négy évében, hogy doktriner módon alkalmazza a demokráciaterjesztést, és olyan helyeken avatkozik be akár fegyveresen is, ahol az Egyesült Államoknak semmilyen érdeke sincs – például Haitin és Szomáliában. Ezek a kritikusok egy *hegemonikus* és nem egy „új” világrendben gondolkodtak. A „hegemonisták” eredete 1950-ig követhető vissza, amikor létrejött a *Committee on Present Danger (CPD)* nevű laza együttműködési szervezet az amerikai nemzetbiztonsági közösség „hétéjének” részvételével. A CPD

következetesen követelte a védelmi kiadások növelését, a fegyveres erők modernizálását, és élesen támadta a *détente*-ot, mivel az, tagjai véleménye szerint, a Szovjetunió birodalmi igényeit ismeri el, és így Moszkvának kedvez. George H. W. Bush óvatos pragmatizmusát egyrészt ideológiai alapon bírálták: túlságosan realistának tartották, aki nem képviseli kellő eréllyel az amerikai értékek világméretű elterjesztésének a küldetését, másrészt realista alapon úgy vélték, hogy az elnök nem használja ki a kínálkozó nagyszerű alkalmat, az „egypólusú pillanatot” (Charles Krauthammer) arra, hogy végképp az Egyesült Államok képére formálja a világot. (Erősen kérdéses, hogy egy ilyen „egypólusú világ” egyáltalán létezett-e, azaz az Egyesült Államok volt-e valaha abban a katonai, politikai, gazdasági és kulturális helyzetben, hogy az egész világ „Amerika” legyen.)

Bill Clinton a belpolitikát állította az elnökválasztás fókuszába. Ebben egyrészt segítségére volt a külpolitikai kérdések szabályszerűnek mondható másodlagos szerepe az elnökválasztásoknál, másrészt a fukuyamai „történelem vége” hangulat az amerikai választók külpolitika iránt érdeklődő, amúgy sem népes táborának egyik felénél. A Clinton-adminisztráció az „*It's the economy, stupid!*” szlogent kezdetben megkísérelte a külkapcsolatokra is vonatkoztatni: a geopolitikát *geoökonómiával* próbálta felváltani. Az adminisztráció élesebb nyelvű bírálói pedig a Clinton–Gore-páros „globális blabláját” („*globaloney*”) emlegették mint a geostratégia pótlékát a korabeli Washingtonban. Az elnök és alelnöke valóban globális vízióval rendelkezett, amennyiben egy egész világot átfogó liberális gazdasági rendszert igyekeztek kiépíteni. Abból indultak ki, hogy a globalizációval az Egyesült Államokat a világ minden részén történtek valamilyen módon érintik, így jobb olyan struktúrákat kiépíteni, amelyeken keresztül Washington bizonyos mértékű befolyást és ellenőrzést gyakorolhat ezekre a folyamatokra. Az adminisztrá-

ció külpolitikai hitvallását a legátfogóbb módon Anthony Lake nemzetbiztonsági tanácsadó vázolta fel a Johns Hopkins Egyetemen 1993. szeptember 21-én elmondott beszédében. Lake a (demokrácia) „kiterjesztésének” a stratégiáját az alábbiak szerint képzelte el: 1) a jelentősebb piacgazdaságra alapuló demokráciák erősítése (beleértve az Egyesült Államokat is); 2) új demokráciák és piacgazdaságok létrehozásának és megerősítésének segítése; 3) a demokráciákkal és piacokkal ellenséges államok agressziójának megfékezése; és 4) egy humanitárius „napirend” követése, többek közt úgy, hogy ahol humanitárius válság van, ott demokráciával és piacgazdasággal lehet a helyzetet javítani. A gazdasági globalizmus primátusát politikai síkon egyfajta neowilsoniánus elv egészítette ki. A Clinton-adminisztráció 1995 februárjában közzétett – és az Anthony Lake említett beszédében szereplő elvekre építő – nemzetbiztonsági stratégiájának (*National Security Strategy of Engagement and Enlargement*) egyik legfontosabb eleme a demokrácia terjesztése volt amerikai vezetéssel. Ez az időnként kritikai felhanggal emlegetett ún. nemzetépítés a Clinton-adminisztráció kül- és biztonságpolitikájának egyik legvitatottabb aspektusává vált. Az egyik vizsgálat az volt, hogy a demokrata kormányzat nem „súlyozott” az amerikai érdekek között: a globalista szemléletbe belefeledkezve nem tett különbséget a humanitárius beavatkozás és a nemzetbiztonsági érdekek között.

Bill Clinton második adminisztrációja alatt a kül- és biztonságpolitikai fókusz szűkült bizonyos mértékben, noha a realisták és neokonzervatívok számára nem eléggé. Az előbbieket véleménye szerint a demokrata adminisztráció még mindig „túlvállalta” magát, és elkövette azt a realisták szemében alapvető hibát, hogy az Egyesült Államok céljait és lehetőségeit nem hozta megfelelő mértékben összhangba. A realisták (és neorealisták) többek között élesen bírálták a NATO bővítésének politikáját, részben azért, mert felfogá-

suk szerint a Clinton-adminisztráció a demokráciaterjesztés stratégiájának részeként kezelte az alapjában véve katonai szövetség bővítését. Ugyanakkor az új európai tagok felvétele a „biztonság zónájának” kiterjesztését is jelentette, s mint ilyen klasszikus reálpolitikai lépés volt. A realisták azonban szóvá tették, hogy ez a bővítés katonailag és politikailag nem sokat jelent az Egyesült Államoknak, miközben szükségtelenül antagonizálja az oroszokat. A neokonzervatívok a realistákkal szemben éppen a Clinton-adminisztráció „viszszafogottságát” bírálták: úgy vélték, hogy Washingtonnak ki kellene használnia a számára páratlanul kedvező nemzetközi helyzetet, és erőforrásai mozgósításával a saját képére kellene formálnia a világot, ahelyett hogy elsősorban csak reagál a nemzetközi életben történt eseményekre. Ahogy azonban arról már korábban szó volt, bármilyen bámulatra méltóan nagyok voltak az amerikai erőforrások, és bármilyen óriási előnnyel rendelkezett is az Egyesült Államok katonai téren a többiekkel szemben, a 2000-es évek elején kiderült, hogy még Afganisztán és/vagy Irak amerikai értékek szerinti átalakítása is meghaladja a „hiperhatalom” vagy „globális hegemon” lehetőségeit, képességeit és akaraterejét.

Irakkal kapcsolatban már az 1991-es Öböl-háború idején is felmerült, hogy az Egyesült Államoknak (vagy finomabban fogalmazva a „koalíciós erőknél”) nem kellene megállnia az iraki–kuvaiti határon, hanem a lendületet kihasználva egészen Bagdadig kellene előretörniük a csapatoknak, és meg kellene buktatniuk Szaddám Huszein diktatúráját. George H. W. Bush és realista szemléletű kül- és biztonságpolitikai tanácsadói azonban nem kívántak (liberális) nemzetépítési kalandokba bocsátkozni, ezért egyrészt erőegyensúlyi megfontolásból a „kettős feltartóztatás” mellett döntöttek (Irak és Irán egymást egyensúlyozta), másrészt az „új világrend” hangsúlyt helyezett a multilateralizmusra és a legitimitásra is, márpedig a megfelelő ENSZ BT-határo-

zat arra jogosította fel a nemzetközi erőket, hogy állítsák helyre az 1990. augusztus elseje előtti *status quó*t. Az 1990-es években Washington azután szankciókkal, repülési zónák kijelölésével és azok akár erőszakkal történő tiszteletben tartásával igyekezett „kordában” tartani a középhatalmi álmokat dédelgető Szaddám Huszeint, aki számos tekintetben elvesztette a kapcsolatot a valósággal, és egyre inkább az amerikai „héják” kezére játszott. Így először is lebecsülte a Kuvait elleni akciója által kiváltott reakciókat a nemzetközi közösségben. Másrészt elkezdte ugyan a valóságban megsemmisíteni a tömegpusztító fegyvereit, de a külvilágot mindvégig bizonytalanságban tartotta a tömegpusztító fegyvereket illetően, hiszen közel-keleti ambícióit részben azok létezése miatt ítélték plauzibilisnak a térségben és azon túl is.

A 2001. január 20-án hivatalba lépő George W. Bush-adminisztráció az elnökválasztási kampány során még visszafogottságot hirdetett. Az elnökjelölt egyik legbizalmasabb külpolitikai tanácsadója és későbbi nemzetbiztonsági tanácsadója, illetve külügyminisztere, Condoleezza Rice 2000 tavaszán a *Foreign Affairs* hasábjain bírálta a Clinton-kormányzat demokráciaterjesztési és nemzetépítési politikáját,⁵ elsősorban azt, hogy mindezt sokszor a fegyveres erővel próbálja megvalósítani, míg Richard Haass, a Bush-adminisztráció egyik szóvivője „à la carte multilateralizmusként” jellemezte az előző kormányzat külpolitikáját. A Bush-adminisztráció kezdetben valóban nagy körültekintéssel mozgott a nemzetközi porondon. A 2001. szeptember 11-én a New York-i Világkereskedelmi Központ, valamint a Pentagon ellen elkövetett támadások nyomán száznolcvan fokos fordulat állt be a Bush-adminisztráció kül- és biztonságpolitikájában, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy stratégiai szinten a „9/11” nem volt választóvonal. A drámai változáshoz mindenképpen meg kell értenünk az amerikai kormányzatot és közvéleményt ért óriási sokkot is: az Egyesült

Államok kontinentális területét 1814 óta először most érte támadás, méghozzá az amerikai gazdasági élet egyik legismertebb jelképének számító Világkereskedelmi Központ ikertoronyházát, valamint az amerikai katonai hatalom szimbólumát, a Védelmi Minisztériumot. A szeptember 11-i támadások után a Kongresszus a felfokozott közhangulatban a testület történetében szinte példátlan gyorsasággal már október 26-án elfogadta az USA PATRIOT törvényt (*Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act*), amely – többek között – a korábbinál sokkal könnyebbé tette a szövetségi hatóságoknak az állampolgárok megfigyelését. Benjamin Franklin bő kétszáz évvel korábban még azt mondta, hogy ha választania kellene a szabadság és a biztonság között, az előbbit választaná; 2011-ben a közvélemény döntő többségének a helyeslésével találkozott az USA PATRIOT Act. A következő egymásfél évben aztán megfogalmazódott és a gyakorlatban is megvalósult a Bush-doktrínának elnevezett kül- és biztonságpolitika, noha az adminisztráció csak a legritkább esetekben használta ezt a kifejezést. Az egyes elemeit vagy a doktrínának tulajdonított egyes elemeket maga az elnök különböző időben és helyeken elmondott beszédeiben fejtette ki: így az Unió helyzetéről (*State of the Union*) mondott 2002-es és 2003-as értékelésében, valamint a 2002. június 1-jén az Egyesült Államok katonai akadémiáján, a West Pointban elmondott beszédeiben.

Az elnök fundamentalista keresztény elveiből, valamint a világ ügyeiben szerzett (vagy inkább nem szerzett) „jártasságából” következően először „keresztes hadjáratot” hirdetett a támadásokat elkövető szélsőséges iszlámisták ellen, amivel a kívánt nemzetközi összefogást részben aláásta. A kereszties hadjárat emlegetése rossz emlékeket ébresztett a muszlimok körében, függetlenül attól, hogy támogatták vagy (a többségük) elítélték-e a terrorista támadásokat, valamint – általában – a ter-

rorizmust mint „a politika folytatását más eszközökkel”. Az amerikai elnök gyorsan korrigált, de a hiba megtörtént. Ezt követően a globális háború a terrorizmus ellen (*Global War on Terror*, *GWOT*) kifejezés nyert polgárjogot a Fehér Házban, amely csak árnyalatokkal volt szerencsésebb a keresztes hadjáratnál. A George Bush első *State of the Union* beszédében emlegetett „Gonosz tengelye” pedig az amerikai közgondolkodásban kezdettől fogva változó erővel jelen lévő manicheus világszemléletet és retorikát idézte az emberek tudatába, ismételten hangsúlyozva az Egyesült Államok „egyediségét” és azt a „jogát”, hogy szabadon megítéljen másokat. Igaz, a megnevezett államok – Irán, Irak és Észak-Korea – sok szempontból rászolgáltak a bírálatra, de a kritika fundamentalista vallási köntösbe öltöztetése sok helyütt visszatetszést váltott ki.

A Bush-doktrínának nevezett kül- és biztonságpolitika főbb elemeit az alábbiakban lehet összefoglalni. Unilateralizmus, azaz a nemzetközi közösségtől és akár a nemzetközi jogtól független cselekvés a szigorúan amerikai vélt vagy valós érdekek védelmében. A Bush-adminisztráció kül- és biztonságpolitikáját egyre erősebben uraló neokonzervatívok már régóta bizalmatlanok voltak a nemzetközi szervezetekkel, különösen az ENSZ-szel szemben. Ennek a bizalmatlanságnak egyik oka ideológiai jellegű volt: a szervezetben nemcsak demokráciák képviseltették magukat, hanem tekintélyuralmi rendszerek és diktatúrák is. A neokonzervatívok felfogása szerint felelősségteljes és legitim döntéseket kizárólag legitim alapokon álló kormányzatok hozhatnak, legitimitást pedig kizárólag demokratikus úton, a néptől lehet nyerni. Ahol az uralkodó hatalom nem ilyen módon gyakorolja a hatalmát, a döntései nem tekinthetők legitimnek a nemzetközi életben sem. (Ez a felfogás közel állt a neorealista és a liberálisok világnézetéhez: az előbbieket már a belpolitikai tényezőket is figyelembe vették, szemben a realisták „biliárdelméletével”, amely viszont nem.) Másfelől

az unilateralizmusnak gyakorlati háttere is volt: a neokonzervatívok szerint a megváltozott nemzetközi biztonsági környezetben a régi, ún. vesztfáliai rendre épített nemzetközi szervezetek nem tudnak mindig adekvát módon reagálni. Ezért az Egyesült Államoknak adott esetben egyedül kell a saját biztonságáról gondoskodnia. Végül az unilateralizmusnak az Egyesült Államok szövetséges rendszereire korrozív hatása volt. A neokonzervatívok a NATO égisze alatt zajló koszovói hadműveletekből egyebek között azt a következtetést vonták le, hogy nem lehet „biztonságokkal” hadműveleteket folytatni. A demokrata adminisztrációkban közszolgálati szerepet vállaló Richard Holbrooke úgy jellemezte az ifjabb Bush adminisztrációjának külpolitikáját, hogy „unilateralista, amikor tud, multilateralista, amikor nem”. Az amerikai unilateralizmusnak haditechnikai és kiképzési téren részben megvolt a jogosultsága: a védelmi kiadások terén meglévő évtizedes európai lemaradás még markánsabbá vált a hidegháború után, így megfelelő partnerek hiányában az unilateralizmus részben kényszerű választás volt. A technológiai „szakadékhoz” járult még a szemléletbeli „szakadék” is: az európaiak veszélypercepciója és stratégiai prioritásai egyre gyakrabban nem estek egybe az amerikaiakéival, és a stratégiai különbségek mellett a taktikák megítélésében is ellentétek léptek fel.

A fenti gondolatmenetet kiegészíti a megelőző háború vagy akció elve. A Bush-adminisztráció szerint egy tömegpusztító fegyverrel végrehajtott támadás esetén a potenciális veszteség már elfogadhatatlan lenne; más szavakkal egy „Maginot-vonal”-mentalitás a 21. század elején még inkább időszerűtlen és hasznavehetetlen, mint amilyen a második világháború előtti Franciaországban volt. Ugyancsak időszerűtlennek ítélték meg a Bush-adminisztráció hangadó stratégiái a hidegháborúban végső soron sikeresen alkalmazott „feltartóztatási” politikát, amely egy állam vagy tömb ellen működhetett, de a jobbara nem állami szereplőkből álló mo-

dern ellenséggel szemben nem. Igaz, a terrorizmust elsősorban nem katonai kihívásnak tekintők véleménye szerint a jelenség politikai, társadalmi és gazdasági okait kellene orvosolni; egyébként George F. Kennan eredeti „feltartóztatási” politikája sem a katonai eszközökre fektette a súlyt. A megelőző csapás viszont természetesen azt is jelenti, hogy az Egyesült Államoknak a világ bármely pontján készen kell állnia, hogy fegyveres ereje akcióba lendüljön; a háborút „az ellenséghez kell vinni”. Ez viszont az államok szuverenitásán alapuló „vesztfáliai rendet” kérdőjelezte meg. A terroristák többsége azonban olyan államokból szervezett akciókat, ahol a központi hatalom gyengesége miatt élhettek, vagy azért, mert az adott ország vezetése nyíltan vagy titokban támogatta őket. Az előbbi esetben az ún. kudarcot vallott vagy valló államokról, míg az utóbbiak esetében „haramia államokról” volt szó (a kifejezés még a Clinton-adminisztráció idején született). A Bush-adminisztráció mindkét esetben jogot formált arra, hogy az adott állam szuverenitásának figyelmen kívül hagyásával fellépjen a terroristák ellen. A fenti két elvet szervesen egészíti ki a harmadik: a katonai erő használata nem mint végső lehetőség, hanem mint az egyik első szóba jöhető megoldás. Az Egyesült Államok a hatalom egyes elemeinek (gazdasági, politikai, kulturális) szóródása miatt relatíve veszített a pozícióiból, bár még mindig a világ vitán felül első számú hatalma volt, ha a „hiperhatalom” kifejezés némileg túlzott is. Katonai téren azonban az Egyesült Államok valódi „hiperhatalom” volt, egyedülálló a kategóriájában: sem technológiailag, sem erőbevetési és fenntartási képességben egyetlen más állam sem férközhetett a közelébe. 2006-ban például az Egyesült Államok védelmi kiadásai 528 milliárd dollárt tettek ki, ami a világ összes országa által ilyen célra fordított összeg 46 százaléka, miközben az utána következő két nagyhatalom 49,5, illetve 34,7 milliárd dollárt költött védelmi célokra. Igaz, a létszámot

tekintve az amerikai fegyveres erők is kisebbek lettek, mint a hidegháborúban voltak, de a létszámcsökkenést Washington a technológiai forradalommal (*Revolution in Military Affairs, RMA*) kompenzálta, amely biztosította Amerika számára a dominanciát a katonai erő minden kategóriájában („*full spectrum dominance*”). Ebből következően egyre inkább előtérbe került az egyes problémák erővel történő megoldása: ahogy Madeleine K. Albright fogalmazott a koszovói válság kapcsán: „Miért van ilyen nagyszerű hadseregünk, Colin [Powell], ha nem használhatjuk?”⁶ Az amerikai haderő a modern háborúkat könnyedén nyerte: a tálibok és Szaddám Huszein rendszere hetek alatt összeomlott az amerikai *high-tech* hadviselés nyomán. A világ legerősebb hadserege azonban már jelentős anyagi és emberveszteségeket volt kénytelen elkönyvelni akkor, amikor az ellenség Afganisztánban és Irakban megpróbálta – meglehetősen sikerrel – a lehető legalacsonyabbra levinni az összecsapások technológiai szintjét, ahol a hagyományos hadviselésben meglevő amerikai hadi fölény már nem – vagy legalábbis nem olyan mértékben – érvényesült. (Ennek az aszimmetrikus hadviselésnek a leglátványosabb sikere maga a 2001. szeptember 11-én végrehajtott támadássorozat volt.) Az amerikai harcoló fegyveres erők megjelenése a tágabb Közel-Keleten egyben szakítást jelentett azzal az évtizedes gyakorlattal, hogy az Egyesült Államok megpróbálja „kívülről” egyensúlyozni a regionális erőket („*offshore balancing*”). A korábbi amerikai katonai kontingensek békefenntartó missziókat láttak el a térségben, mint például Libanonban az 1950-es évek végén és az 1980-as évek elején, de nem vettek részt harci feladatokban. Az Öböl-háború 1991-ben átmeneti szakítást jelentett ezzel a stratégiával, de a szárazföldi csapatok gyors kivonása helyreállította az addig folytatott amerikai biztonságpolitikát a régióban.

A negyedik elem – a Bush-adminisztráció Bill Clinton külpolitikáját illető korai bírálatának fényében meg-

lepő módon – a nemzetépítés volt. Az Afganisztán és az Irak elleni háborúk stratégiai jellegét részben az az elképzelés szolgáltatta, hogy a tágabb Közel-Keleten egyfajta dominóeffektust kell sínre tennie az amerikai adminisztrációnak. Az elgondolás szerint a két meghódított államban demokratikus átalakítást hajt végre Washington, és a példájukat követi majd a térség többi állama is, Libanon, Egyiptom és így tovább. A biztatónak indult „szabadság agenda” Afganisztánban azonban hamar megfeneklett; noha 2004-ben az afgánok először vettek részt „demokratikus” választásokon, 2006-ra már kezdtek szét-eszni a „szövetségesek” által alkotott keretek, és az utána következő években a nemzetépítés projektje gyakorlatilag kudarcha fulladt. A Bush-adminisztráció Közel-Kelettel kapcsolatos politikáját az ismert stratégiai materiális okok mellett (olaj, stratégiai fontosságú vízi utak stb.) az ideológiai-vallási megfontolások is rendkívüli mértékben befolyásolták, s azt lehet mondani, hogy időnként az érdekeket háttérbe szorították (és szorítják) az értékek, jóllehet az amerikai kül- és biztonságpolitikában az esetek döntő többségében ennek

a fordítottja jellemző. Bizonyos szempontból hasonló folyamatot figyelhetünk meg Bill Clinton és George W. Bush kül- és belpolitikai pályaképében: a demokrata elnök markánsan liberális programmal érkezett a Fehér Házba, és „középutas” politikusként távozott onnan; a republikánus elnök pedig markánsan konzervatív programmal kezdte el elnöki tevékenységét, de elnökségének második ciklusában ő is „középre húzódott”; külpolitikailag ez mindkettőjük esetében egy pragmatikus, realizmushoz közelítő irányzatot jelentett. Mindez annak hallgatólagos beismerése volt, hogy az Egyesült Államok nem képes világméreteken elfogadtatni a saját értékrendszerét, hiszen a Clinton- és a Bush-adminisztrációk ugyanerre a célra törekedtek, ha más eszközökkel is. Az Obama-adminisztráció pedig már a kezdetektől fogva szkeptikusan viszonyult az Egyesült Államok „küldetéses” fogantatású külpolitikájához, és tartózkodott a messianisztikus célok kitűzésétől. Mindez akár egy paradigmaváltás előjele is lehet az amerikai kül- és biztonságpolitikában: elmozdulás az önértékelésben a „kivételességtől” a „normalitás” felé.

■ JEGYZETEK

1. A beszéd inkriminált része így hangzott: „...a szabadság azonban nem azonos a függetlenséggel. Az amerikaiak nem fogják azokat támogatni, akik azért akarnak függetlenséget, hogy egy távoli zsarnokságot felcseréljenek helyi despotizmusra.” A beszédet, az idézet részlet miatt, Willam Safire, a *New York Times* konzervatív újságírója nevezte el „kijevi csirke”-beszédnek. George Bush – Brent Scowcroft: *A World Transformed*. Alfred A. Knopf, New York, 1998. 515.
2. *The Future of History. Can Liberal Democracy Survive the Decline of the Middle Class*. <http://foreignaffairs.com/articles/136782/francis-fukuyama/the-future-of-history>
3. <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/nation/specials/attacked/transcript/rumsfeld>
4. Bush–Scowcroft: i. m. 60–61.
5. *Campaign 2000: Promoting the National Interest*. <http://www.foreignaffairs.com/articles/55630/condoleezza-rice/campaign-2000-promoting-the-national-interest>
6. Madeleine Albright: *Madam Secretary. A Memoir*. Macmillan, Basingstoke & Oxford, 2003. 182.